

सुजेचे संधिवात आणि भारतीय वैद्यक

डॉ. श्रीकान्त वाघ, हर्मॅटॉलॉजिस्ट, पुणे

आयुर्वेदिक औषधे वैद्यांच्या सल्ल्याशिवाय परस्पर दीर्घकाळ घेण्याच्या जनसामान्यांच्या प्रवृत्तीमुळे औषधांचे काही विषारी परिणाम दिसून येतात आणि आयुर्वेद निष्कारण बदनाम होतो. सवंग जाहिरातबाजीमुळे अशा अपप्रवृत्ती आणखी फोफावतात. असे दोष निघून जाऊन वैज्ञानिक निकषांवर आयुर्वेदाला जगन्मान्यता मिळेल तो सुदिन.

याबद्दल कुणाचे दुमत होण्याचे कारण नाही.

संधिवाताचे प्रामुख्याने दोन प्रकार पडतात. काही संधिवातात सांध्याला सूज असते तर काहीत नसते. सुजेच्या संधिवातात आतले आवरण सुजते (सायनोव्हायटिस). त्यामुळे आतील कुर्चा आणि हाडाचा नाश होऊन सांधा निकामी होतो. हर्मॅटॉइड संधिवातात ही प्रक्रिया २-३ महिन्यांतच सुरू होते. लुपस, स्क्लेरोडर्मा, मायोसायटिस, गाउट, सोरायसिस इत्यादी आजारात अशीच सूज येते. सांधा कायमचा निकामी होण्याची शक्यता असल्याने विशेषतः हर्मॅटॉइड आणि सेप्टिक संधिवातात त्वरेने निदान होऊन योग्य उपचार करणे आवश्यक आहे.

हर्मॅटॉइड संधिवातावर जगभर पुष्कळ संशोधन सुरू आहे. हा आजार समजण्यासाठी बरीच माहिती आता उपलब्ध झाली आहे. त्यामुळे अर्वाचीन वैद्यकात (ऑलोपॅथी) वेगवेगळी परिणामकारक औषधे वापरणे शक्य झाले आहे. या औषधांच्या काही मर्यादा आहेत. एक तर ती सर्व रोग्यांमध्ये एकसारखा परिणाम दाखवीत नाहीत आणि दुसरे म्हणजे त्यांचे दुष्परिणाम. झिजलेली कूर्चाही भरून निघत नाही. या सर्व मर्यादांची जाणीव ऑलोपॅथिक डॉक्टरांना असणे अर्थातच अपेक्षित आहे.

संधिवाताचे सुमारे दोन तृतीयांश रोगी दुष्परिणामांची भीती किंवा औषधांचा निरुपयोग यामुळे पर्यायी वैद्यक पद्धतीकडे वळतात. यातले काही रोगी एकाच वेळी दोन वैद्यक पद्धतींचे उपचारही घेतात. अशी प्रवृत्ती जगभरात सगळीकडे दिसते. भारतात या पद्धती म्हणजे आयुर्वेद, योग, युनानी, सिद्ध आणि होमिओपॅथी या होत. अॅक्युपंचर, अरोमाथेरपी इत्यादी अन्य पद्धतींचाही आपल्याकडे प्रसार आहे या पद्धतींना प्रोत्साहन देण्यासाठी केंद्र सरकारमध्ये आयुष विभाग आहे. जगातील बहुतेक संस्कृतीमध्ये एखादे स्वतंत्र वैद्यकशास्त्र असते. ते वैद्यकशास्त्र अनुभूत उपचार सांगण्यासाठी आधी काही पायाभूत तत्त्वे मांडते. त्यानुसार रोगांचे वर्णन करून उपचार सांगतात. आयुर्वेदशास्त्राने असेच पंचमहाभूते, त्रिदोष, रसवीर्य इत्यादी सिद्धांतांनुसार रोगांचे निदान आणि चिकित्सा सांगितली. आयुर्वेदातले रोग हे तसे लक्षणस्वरूप वाटतात. उदा. ज्वरव्याधी. आजाराच्या अनेक कारणांचे व प्रकारांचे वर्णन ग्रंथात असते आणि त्यानुसार वैद्यमंडळी उपचार करतात. संधिवाताचेही तसेच संधिगतवात, आमवात इ. मोजक्या शीर्षकांखाली वर्णन आहे. ज्वराची फ्ल्यू, मलेरिया, टाफॉइड, टीबी इत्यादी अनेक कारणे असतात; तसेच संधिवात हे लक्षण सुमारे शंभर-एक आजारात होऊ शकते. त्यामुळे तो मूळ आजार शोधून त्यानुसार इलाज ऑलोपॅथीत करतात. आयुर्वेदात संधिवात कोणत्या दोषामुळे झाला व त्यासोबत इतर काय बिघाड निर्माण झाले हे ठरवून उपाययोजना करतात. सुजेचे संधिवात हे सामान्यतः आमवातात मोडतात. आमवाताचे स्वतंत्र वर्णन चरक सुश्रुतात नाही. ते पुढे माधवनिदानात विस्तृत स्वरूपात आले आहे. आजचे रसशास्त्रही चरक सुश्रुतात नाही. ते पुढे आठव्या शतकात सुरू झाले. आयुर्वेदिय तत्त्वज्ञांची नवेनवे विचार व निरीक्षणे मांडण्याची वृत्तीच यातून दिसून येते.

कोणत्याही उपचार पद्धतीचे यशापयश ठरवताना त्याची गुणकारकता आणि अपायकारकता समजणे आवश्यक आहे. रोग्यांमध्ये काहीतरी गुण दिसल्याशिवाय इतक्या मोठ्या प्रमाणावर पर्यायी वैद्यक पद्धती वापरल्या गेल्या नसत्या; परंतु त्यांची गुणकारकता वैज्ञानिक पद्धतीने तपासल्याखेरीज सध्याच्या युगात त्या मान्य होणे शक्य नाही. यासाठी एकाच आजाराच्या वेगवेगळ्या रूपां गटांमध्ये औषध आणि अनौषध (प्लॅसेबो - मूळ औषधासारखी दिसणारी; पण औषध नसलेली गोळी) वापरून त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करतात. सुमारे ३५ टक्के शारीरिक आजार आणि ४० टक्के मनोविकारांमध्ये प्लॅसेबो गुणकारी असते.

प्लॅसेबोच्या गुणकारकतेत रुग्णाचा स्वभाव, डॉक्टरांचे व्यक्तिमत्त्व, प्लॅसेबोची किंमत इत्यादी अन्य गोष्टींचाही हातभार लागतो. संख्याशास्त्राच्या निकषांवर औषधहे प्लॅसेबोपेक्षा जास्त प्रभावी ठरले पाहिजे. असे संशोधन प्रकल्प संधिवातात सोपे आहेत; कारण सुजलेल्या सांध्यांची संख्या आणि वेदना मोजायला कोणतीही प्रयोगशाळा लागत नाही. रुग्णांची संख्याही भरपूर आहे. फक्त योग्य प्रशिक्षण घेतलेला संशोधक प्रवृत्तीचा डॉक्टर हवा. आयुर्वेदिक औषधे वर्षानुवर्षे वापरत असल्यामुळे क्लिनिकल ट्रायलच्या चारपैकी पहिल्या दोन पायऱ्या गाळल्या तरी चालेल. असे संशोधन सर्वमान्य आंतरराष्ट्रीय नियतकालिकांत प्रसिद्ध झाले, की आपोआपच जगाचे त्याकडे लक्ष जाते. ठिकठिकाणी आणखी प्रकल्प राबवले जातात. अधिक माहिती मिळते आणि औषध जगन्मान्य होते.

दुर्दैवाने भारतातल्या आयुर्वेद, युनानी, सिद्ध वैद्यकात जगन्मान्य होऊ शकतील अशा पद्धतीने संशोधन प्रकल्प राबविले गेले नाहीत. जागतिक आरोग्य संघटना तसेच भारत सरकार अशा प्रकल्पांना नेहमीच उत्तेजन देत असते. या व अशा प्रयत्नातून गुग्गुळ, बिब्बा, सुंठ, हळद, अश्वगंधा, पिंपळी, गुळवेळ, एंड, निर्गुंडी, रास्ना अशी अनेक औषधे संधिवातासाठी पुढे येत आहेत. या औषधांमधली फक्त वेदनाशामक कोणती, सूज कमी करणारी कोणती आणि हर्मटॉइड संधिवात बरा करणारी कोणती हेही कालांतराने ठरवावे लागेल.

या संशोधनातल्या अडचणी म्हणजे या वैद्यक पद्धतीच्या डॉक्टरांमधला प्रशिक्षणाचा अभाव, संशोधनाविषयी अनास्था आणि ग्रंथोक्त विचारांचा आधुनिक वैज्ञानिक पद्धतीने अभ्यास करण्याची अनिच्छा या होत. आयुर्वेद, होमिओपॅथी इत्यादींमध्ये रुग्णागणिक उपचार बदलतात. एकाच आजारासाठी वेगवेगळे डॉक्टर वेगवेगळी औषधे वापरतात. इतकेच काय तर एखाद्या आजारासाठी अॅक्युपंचरची सुई कोणत्या बिंदूवर टोचायची याविषयीही मतभिन्नता आढळते. त्यामुळे हर्मटॉइड संधिवाताच्या रोग्यांच्या एखाद्या गटात एकच औषध वापरून निष्कर्ष काढता येत नाहीत. शिवाय स्नेहस्वेद, बस्ती इत्यादी उपक्रमही अत्यावश्यक असल्याने कोणत्या उपायाचा काय परिणाम झाला ते ठरवणे अवघड होऊन बसते.

वर्षानुवर्षे अनेक लोक आयुर्वेदीय औषधे घेत असल्यामुळे ती अपायकारक असण्याची शक्यता कमी आहे. त्यातल्या विशेषतः पारा, शिसे आणि असेनिक या विषारी धातूविषयी सध्या जगात काळजी वाटते आणि त्यामुळेच त्यावर काही देशांत बंदी आहे. संधिवातात वापरल्या जाणाऱ्या औषधांपैकी महायोगराज गुग्गुळ आणि वातविध्वंस या औषधात आयुर्वेदीय पद्धतीने भस्म केलेले शिसे (नाग) असते. गेल्या तीस वर्षांत शिशाचे विषारी परिणाम दिसलेल्या सुमारे ८० रुग्णकथा प्रकाशित झाल्या आहेत. इतर काही अप्रकाशितही असतील, तरीही या औषधांचा एकंदर वापर पाहता हे प्रमाण नगण्यच म्हटले पाहिजे. असे विषारी परिणाम बहुधा प्रदीर्घ काळ सेवनाने होतात. कोणताही वैद्य ही औषधे बिनविषारी म्हणून वर्षानुवर्षे घ्यावयास सांगणार नाही. आयुर्वेदिक औषधे सुरक्षित समजून वैद्यांच्या सल्ल्याशिवाय परस्पर दुकानातून घेऊन महिनोन्महिने घेत राहण्याची जनसामान्यांची प्रवृत्ती या विषारी परिणामास कारणीभूत आहे. त्यामुळे आयुर्वेद मात्र विनाकारण बदनाम होते. सवंग जाहिरातबाजीमुळे अशा अपप्रवृत्ती आणखी फोफावतात. जाहिरातींचा खर्चही पुढे पेशंटच्याच खिशातून वसूल होतो.

नव्या औषधांच्या संशोधनावर कोट्यवधी रुपये खर्च करण्यापेक्षा आयुर्वेदातील औषधे वैज्ञानिक निकषांवर तपासली तर सहज लोककल्याण साधेल. यासाठी हर्मटॉलॉजिस्टने संधिवाताचे निदान करावे, वैद्यांनी उपचार करावेत आणि दोघांनी वैज्ञानिक निकषांवर उपयोगिता तपासावी. त्यातून कशा प्रकारच्या रोगामध्ये कोणते औषध वापरले असता किती टक्के रोग्यांमध्ये कसा फायदा होईल, याचा अंदाज येऊ शकेल. वरकरणी वाटते तितके हे सोपे नाही. अशा वैज्ञानिक प्रक्रिया पूर्ण होऊन आयुर्वेदाला जगन्मान्यता मिळेल तो सुदिन.

सौजन्य : सकाळ (फॅमिली डॉक्टर) २४ ऑक्टोबर २००८